

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147

ПЕДАГОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Акімова О.М., Кузнецова О.В.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтована актуальність проблеми формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя. У статті розкривається суть педагогічної рефлексії як одного з факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя. Рефлексія власної діяльності розглядається як один із основних способів розв'язання проблеми професійного вдосконалення педагога. Інноваційний стиль професійної діяльності майбутнього вчителя характеризуємо як складне системне особистісне утворення, яким охоплюється сукупність інтелектуальних, мотиваційних, психічних властивостей і професійно значущих якостей, що виникають і розвиваються у взаємодії суб'єкта зі специфічними видами діяльності: навчально-дослідницької, інноваційної та педагогічної. Обґрунтовано роль рефлексії під час виявлення творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Ключові слова: педагогічна рефлексія, професійна самооцінка, самоаналіз, інноваційний стиль професійної діяльності, формування інноваційного стилю професійної діяльності.

Постановка проблеми. Розбудовою української держави перед сучасною освітою ставиться досить важливе й невідкладне завдання по підготовці висококваліфікованих, компетентних фахівців на рівні світових стандартів, соціально та професійно мобільних, конкурентоспроможних на вітчизняному, європейському та світовому ринках праці.

Нині ефективним способом реалізації вищезазначених аспектів, а відповідно, й одним із факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя ми вважаємо підготовку не просто високоосвіченого спеціаліста, а працівника нестандартного творчого мислення, спроможного до педагогічної рефлексії. Виходячи з вищезазначеного, дослідження суті педагогічної рефлексії набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На підставі огляду літератури свідчимо, що питанням розвитку інноваційного стилю людини значної уваги надавали вчені А. Адлер, Л. Андрюхіна, Л. Дорфман, І. Ісаєв, Є. Клімов, Л. Макарова, В. Мерлін, В. Посталюк, В. Сластьонін, О. Устюгова, М. Щукін.

Проблеми визначення суті та факторів процесу формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя віднайшли своє відображення в працях С. Вершловського, В. Загвязинського, І. Зимньої, І. Ісаєва, Є. Клімова, Д. Леонтєва, Л. Лесохіної, Л. Макарової, А. Маркової, В. Мерліна, Н. Ніконової, В. Сластьоніна, Л. Подимової, Н. Шеліхової та інших учених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постає проблема визначення суті інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя, зміст взаємодії суб'єкта зі специфічними видами діяльності: навчально-дослідницької, інноваційної та педагогічної, роль рефлексії під час виявлення творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні суті педагогічної рефлексії як одного з факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Становлення української держави на сучасному етапі вимагає підвищення ролі та статусу професії учителя у суспільстві. Учитель як уповноважений суспільства нарівні з батьками несе відповідальність за соціальну зрілість кожного вихованця. Зазначимо, що саме працівникам педагогічної галузі належить втілити в життя основні принципи освіти української держави, а саме:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освіти;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм;
- пріоритетність загальнолюдських цінностей над політичними класовими інтересами;
- органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти у державних навчально-виховних закладах;
- інтеграція з наукою та виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн;
- єдність і наступність, безперервність і різноманітність освіти, відповідність її світовому рівню [1].

Інноваційний стиль професійної діяльності майбутнього вчителя являє собою складне системне особистісне утворення, яким охоплюється сукупність інтелектуальних, мотиваційних, психічних властивостей і професійно значущих якостей, що виникають і розвиваються у взаємодії суб'єкта зі специфічними видами діяльності: навчально-дослідницької, інноваційної та педагогічної [7].

Закономірно припустити, що провідним фактором становлення інноваційного стилю професійної діяльності педагога є здобути ним знання та інформація. Однак у всій масі одержуваної інформації постійно відбувається її відбір і співвіднесення зі змістами професійної діяльності й поведінки, тобто в результаті попередньої рефлексії.

Високий рівень розвитку педагогічної рефлексії є однією з важливих умов творчої діяльності педагога, пов'язаної з осмисленням власної свідомості, власних дій, самопізнанням власного «Я» і, як результат, – налагодженням правильних взаємин із учнями, колегами, адміністрацією [7].

У своєму дослідженні Б. Вульфов і В. Харькін зазначають, що під рефлексивними здібностями варто розуміти вміння людини здійснювати пошук підстави власної діяльності та змінювати себе на основі своїх психофізіологічних особливостей і знання механізму рефлексії. Рефлексія – це не просте осмислення того, що є в людині, а й переробка індивідуально-особистісної сфери, здібностей до пізнання й діяльності [3].

Будучи механізмом самоаналізу, педагогічна рефлексія стає інструментом самоконтролю, осмислення й відповідальної поведінки. Н. Пешкова, С. Пешков підкреслюють необхідність розвитку рефлексивних здібностей у кожного вчителя. Вони вважають, що рефлексія – це не просто знання або розуміння самого себе, а й з'ясування того, як інші знають і розуміють Вас, Ваші особистісні особливості, емоційні реакції й когнітивні уявлення. Коли змістом цих уявлень є предмет спільної діяльності, розвивається особлива форма рефлексії – предметно-рефлексивні взаємини.

Рефлексія власної діяльності розглядається як один із основних способів розв'язання проблеми професійного вдосконалення педагога. О. Газман і А. Петровський [4] стверджують, що самовизначення педагога й оволодіння професійною майстерністю багато в чому засновані на педагогічній рефлексії, якою охоплюються такі компоненти: усвідомлення вчителем справжніх мотивів своєї педагогічної діяльності; уміння відрізнити власні труднощі та проблеми від труднощів і проблем вихованців; здатність поставити себе на місце іншого, усвідомити й побачити те, що відбувається, очима вихованця; спроможність до оцінювання власних дій для коректування професійної самооцінки.

Визначаючи роль рефлексії в професійній діяльності, В. Рябцев зауважує, що вона полягає в установленні зв'язку між конкретно-практичними діями та змістом значеннєвих утворень (понять), завдяки чому яких задається й регулюється професійна діяльність [7].

Такої ж думки й З. Метасєва, яка вважає, що одним із вирішальних факторів у забезпеченні зміни в освітньому процесі є творче мислення педагога, сутність якого полягає в умінні освоїти свій досвід, що фіксується в рефлексії. Віднайти в ньому зачатки нових способів педагогічного впливу на навчальну діяльність, категоріально оформити взірці нових способів і відобразити їх у сучасних технологічних формах [10].

У психологічних дослідженнях А. Маркової рефлексія розглядається як один із важливих механізмів, що забезпечують здатність людини до

нових умов діяльності. Рефлексивна функція виникає й реалізується в будь-якій діяльності, коли виникає яке-небудь утруднення. При цьому вона здійснюється для реконструкції утруднення, що виникло, і виявлення його причин, тобто визнаним стало те, що рефлексія служить удосконаленню різних видів діяльності, і отже, правомірно визнавати рефлексію механізмом розвитку інноваційного стилю професійної діяльності [8].

Як зазначає у своєму дослідженні Л. Борисова, професійна самооцінка є самостійним елементом у структурі професійної «Я-концепції», де рівень самооцінки відбиває ступінь власної гідності й характер спрямованості вчинків педагога. Фахівець із адекватною самооцінкою не може допустити рутинності й низької результативності в педагогічній діяльності, він прагне до оригінальності, творчості у своїй праці. Однак низька самооцінка не обов'язково є показником «комплексу професійної неповноцінності» [7].

А. Деркач, Н. Кузьміна, А. Реан звертають увагу на дві складові самооцінки: самооцінка результату (оцінювання досягнутого) і самооцінка потенціалу (оцінювання своїх можливостей). Першою відбивається задоволеність (або незадоволеність) досягненнями, а друга – віру у свої сили [5].

Оцінювання своїх можливостей, із погляду теорії самодостатності, сприяє тому, що людина буде уникати ситуацій, за яких, на її переконання, вона не зможе впоратися, але візьме участь у таких ситуаціях, з якими вважає себе здатною упоратися. Інакше кажучи, переконання у своєму потенціалі вплине на вибір педагога: спробувати чи ні змінити свою поведінку та братися чи ні за рішення того або іншого завдання.

Оскільки самооцінка найбільше виявляється в діяльності, Н. Боритко вважає за доцільне в її структурі виокремити чотири елементи, що відповідають чотирьом елементам діяльності: мету, засіб, процес і результат. У підсумку у структурі професійного оцінювання педагога автор виокремлює самооцінку: потенціалу (можливостей здійснити діяльність); стратегії (реалістичності поставлених цілей і завдань); процесу (методичної його забезпеченості) і результату (задоволеність досягнутим).

Сучасні дослідники до рефлексивних процесів відносять самосвідомість, самоаналіз, переосмислення й повторну перевірку власної думки про себе, думки про інших людей, а також про те, що, на думку суб'єкта, думають про нього інші люди, як вони його оцінюють і як до нього ставляться [9]. Рефлексивний характер педагогічної діяльності полягає в тому, що, керуючи діяльністю учнів, учитель дивиться на себе та свої дії (й оцінює їх) начебто очима учнів. За такого рівня педагогічної рефлексії в педагога формується вміння ставати на точку зору учня, уявляти його внутрішній світ, установки, ставлення не тільки до навчального предмета, а й до особистості самого педагога. Рефлексивний характер педагогічної діяльності віднаходить своє виявлення і стосовно вчителя до самого себе. Так, залучаючись до активного спілкування з учнями, стаючи одним із учасників діалогу з ними, учитель водночас не втрачає контролю над собою; він оцінює себе як учасника діалогу з точки зору того, наскільки, вдається йому організувати цей діалог і наскільки-

ки активний у ньому учень. Одним із досить вичерпно вивчених видів рефлексії, що функціонує у творчій діяльності вчителя, є аналіз та узагальнення їм свого педагогічного досвіду.

Під час навчання студенти мають можливість удаватися до педагогічної рефлексії власної діяльності завдяки різним видам педагогічної практики на базі загальноосвітніх навчальних закладів. Це дає можливість реалізувати засвоєні теоретичні знання, уміння й навички на практиці, осмислити результати своєї педагогічної діяльності й, оцінивши її результати, спланувати свою подальшу професійну діяльність. Під час педагогічної практики студенти докладно описують свої дії, що, в свою чергу, сприяє самоаналізу й самооцінці власної діяльності. Цей вид педагогічної рефлексії сприяє формуванню навичок об'єктивного оцінювання здійснюваної педагогічної діяльності й має вагому практичну цінність, оскільки студенти мають можливість ознайомитись із метою та змістом навчальної програми, здійснювати особистісно орієнтований підхід до навчання, а також перевірити доцільність запроваджуваних методів, прийомів і засобів у педагогічному процесі. Крім того, студенти можуть порівняти власні записи з записами своїх товаришів і проаналізувати ефективність

своєї педагогічної діяльності та діяльність інших, шляхом обміну думками про отриманий досвід, знання, враження, що відносяться безпосередньо до практичної діяльності.

Висновки і пропозиції. Педагогічна рефлексія відіграє важливу роль у професійній підготовці та розвитку майбутнього педагога. Завдяки рефлексії студент аналізує здобуті знання та практичний досвід, доходить висновків і буде плани на майбутнє. Рефлексія допомагає майбутньому фахівцеві виявляти більшу гнучкість у плануванні уроків ті занять із урахуванням реальних комунікативних потреб і психологічних особливостей учнів, що переводить взаємодію вчителя й учня з «суб'єкт-об'єктного» рівня на «суб'єкт-суб'єктний».

Отже, педагогічна рефлексія є ще одним фактором, що впливає на процес формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя, тому що саме нею визначається ступінь власної гідності й, найголовніше, характер спрямованості вчинків педагога. Без формування адекватної педагогічної рефлексії в процесі професійної підготовки навряд чи можливе формування спеціальних педагогічних здібностей, індивідуальних властивостей і якостей у майбутніх учителів.

Список літератури:

1. Акімова О. М. Педагогічні умови організації позааудиторної самостійної роботи майбутніх учителів початкових класів: дис. канд.: 13.00.04 / Акімова Олена Михайлівна – Харків, 2013. – 225 с.
2. Ангеловски К. Учителя и инновации / К. Ангеловски; пер. с макед. В. П. Диденко. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.
3. Вульф В. З. Педагогическая рефлексия / В. З. Вульф, В. Н. Харькин. – М.: Педагогика, 1995. – 85 с.
4. Газман О. С. Воспитатель / О. С. Газман, А. В. Петровский // Российская педагогическая энциклопедия: в 2-х т. – М., 1993. – Т. 1. – С. 168-169.
5. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. – М.: РАУ, 1993. – 32 с.
6. Козлова О. Г. Методика інноваційного пошуку вчителя: Навч.-метод. посібник. – Суми: ВВП «Мрія – 1» ЛТД, 1998. – 96 с.
7. Кузнецова О. . Формування інноваційного стилю професійної діяльності у студентів педагогічного коледжу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кузнецова Оксана Вікторівна. – Харків, 2009. – 187 с.
8. Маркова А. К. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя / А. К. Маркова, А. Я. Никонова // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 40-48.
9. Мерлін В. С. Психологія індивідуальності / В. С. Мерлін / Під ред. Е. А. Клімова. – М., 1996.
10. Метаева В. А. Рефлексия и ее роль в преодолении профессиональных затруднений педагога: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогика и возрастная психология» / В. А. Метаева. – Екатеринбург, 1996. – 24 с.
11. Паламарчук В. Ф. Першоснови педагогічної інноватики / В. Ф. Паламарчук. – К.: Знання України, 2005. – Т. 1. – 419 с.; Т. 2. – 504 с.
12. Підласий І. Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя / І. Підласий, С. Трипольська // Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 3-8.
13. Слостенин В. А. Педагогика. Инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М.: Магистр, 1997. – 308 с.

Акимова Е.М., Кузнецова О.В.

Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО СТИЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация

На основании анализа психолого-педагогической литературы обоснована актуальность проблемы формирования инновационного стиля профессиональной деятельности будущего учителя. В статье раскрывается суть педагогической рефлексии как одного из факторов формирования инновационного стиля профессиональной деятельности будущего учителя. Рефлексия собственной деятельности рассматривается как один из основных способов решения проблемы профессионального совершенствования педагога. Инновационный стиль профессиональной деятельности будущего учителя характеризуем как сложное системное личностное образование, которым охватывается совокупность интеллектуальных, мотивационных, психических свойств и профессионально значимых качеств, которые возникают и развиваются во взаимодействии субъекта со специфическими видами деятельности: учебно-исследовательской, инновационной и педагогической. Обоснована роль рефлексии при обнаружении творческого потенциала будущего специалиста.

Ключевые слова: педагогическая рефлексия, профессиональная самооценка, самоанализ, инновационный стиль профессиональной деятельности, формирование инновационного стиля профессиональной деятельности.

Akimova O.M., Kuznetsova O.V.

Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy

PEDAGOGICAL REFLECTION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF AN INNOVATIVE STYLE IN THE FUTURE TEACHER'S PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary

The article is based on psychological and pedagogical literature analysis of the problem formation urgency of an innovative style in future teacher professional activity. The article reveals the essence in pedagogical reflection as a factor of formation in an innovative style of the future teacher professional activity. Reflection own activities is regarded as one of the main ways to address the problem of teacher professional development. The innovative style of the professional activity of the future teacher characterizes as complicated personal formation system, which covers the totality of intellectual, motivational, psychological characteristics and professionally significant qualities that emerge and develop in conjunction with the specific subject of activities: teaching, research, innovation and teaching. It substantiates the role of reflection upon detection of the creative potential of the future specialist.

Keyword: pedagogical reflection, professional self-esteem, self-awareness, innovative style of professional activity, the formation of an innovative style of professional activity.